

כי האדם עץ השדה

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו לא תקח כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור: (דברים כ ט).

כתר יונתן דברים פרק כ פסוק יט²

כי תקיפו על העיר כל ימי השבוע לערוך מלחמה עליה לכבשה בשבת,³ לא תשחיתו את עצה להשליך עליה כלי של ברזל. כי מפירותיו תאכלו ואתו לא תקצצו, כי לא כבן אדם עץ שעל פני השדה להסתר מלפניכם במצור.⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת שופטים דף לד עמוד א

"כי תצור אל עיר" - במלחמת הרשות הכתוב מדבר. "ימים רבים" - ימים שנים, רבים שלושה. מיכן אמרו: אין צרין על עיירות של כנענים פחות משלושה ימים קודם לשבת.⁵ "להלחם עליה לתפשה" - ולא לבזות אותה. "לא תשחית את עצה": "כי ממנו תאכל" - מצות עשה. "ואותו לא תכרות" - מצות לא תעשה.⁶ "כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור" - מלמד שחיים של אדם אינן אלא מן האילן. אמר ר' ישמעאל: ומה אם על האילן חס הכתוב, על פירות האילן על אחת כמה וכמה.⁷ "לבוא מפניך במצור" - הא אם מעכבך לבוא מפניך קצצהו. דבר אחר: "כי האדם עץ השדה" בתמיה! כלומר כי לא האדם עץ השדה.⁸

אבן עזרא דברים פרק כ פסוק יט

¹ ובפסוק הסמוך שם: "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכתת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד רדתה". ואכן, רבים מהפרשנים והמדרשים דורשים את שני הפסוקים כאחד, כפי שנראה. פסוקים אלה משמשים גם מקור לדין הכללי של כל תשחית, עליו כבר זכינו לדון בדברינו [בל תשחית](#) בשבת זו בשנה האחרת. יש הרבה משותף בין שני הנושאים: מתי מותר להשחית ומתי לא, בשעת מלחמה ובשעת שלום, השחתת רכוש מול השחתת גוף ואפילו קשר להשחתות שנעשות כאקט של עבודה זרה, דרישה למתים ועוד. כאן והפעם, נתמקד בביטוי "כי האדם עץ השדה".

² כתרי יונתן הוא תרגום חזרה לעברית של תרגום יונתן לארמית של התורה (אשר נקרא גם תרגום יונתן בן עוזיאל ומיוחס לתנא בשם זה, ומכונה גם תרגום ירושלמי בשל מקורו הארץ ישראלי והארמית הארץ ישראלית שלו). בניגוד לתרגום אונקלוס המתרגם את התורה (לארמית בבליית), בד"כ מילה במילה ומן הסתם שימש "שנים מקרא ואחד תרגום" בשעת קריאת התורה, תרגום יונתן מרחיב וכולל לעתים ממש פרשנות וקטעי מדרש. ראה ספרו של אביגדור שניאן, תרגום ואגדה בו, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשנ"ג. התרגום של תרגום יונתן חזרה לעברית נעשה ע"י ר' יעקב מנחם וורטהיימר ויצא לאור בשנת תשס"ב (2002), ירושלים.

³ איזו עיר צרו עליה ימים ונכבשה ביום השביעי הוא שבת? ריחו, שהיא: "נגרא (הבריח) של ארץ ישראל - אם נכבשה יריחו מיד כל הארץ נכבשת" (במדבר רבה טו טו). ועוד נחזור ליריחו להלן.

⁴ לפי פירוש זה יש להפוך את סדר המלים בפסוק. אל תקרי: כי האדם עץ השדה, אלא: כי עץ השדה הוא האדם. ועדיף בסימן שאלה: וכי עץ השדה הוא אדם? בשיטה זו הולכים מפרשים רבים ואפשר לומר שזה קו פרשת מים בין המפרשים והמדרשים השונים: האם לקרוא את הפסוק כמות שהוא - היינו, האדם מושווה לעץ השדה, או שמא ההפך: עץ השדה מושווה (בתמיה) לאדם. ואם נאמץ את שתי הגישות, כפי שנראה להלן, נגיע אל השוואה דו-צדדית ומשלימה בין האדם לעץ ואילן. ועל ענין השבת כאן, ראה להלן.

⁵ ראה תוספתא מסכת עירובין (ליברמן) פרק ג הלכה ז: "מחנה היוצאה למלחמת הרשות אין צרין על עיר של גוים פחות משלושה ימים קודם לשבת. ואם התחילו, אפילו בשבת אין מפסיקין וכך היה שמיי הזקן דורש: עד רדתה - ואפילו בשבת". ובירושלמי שבת פרק א הלכה ח שוב חוזר כיבוש יריחו: "אין מקיפין על עיר של עכו"ם פחות מג' ימים קודם לשבת. הדא דתימר במלחמת הרשות. אבל במלחמת חובה אפילו בשבת שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת וכי". כל זה הוא עניין אחר, אבל אולי בכל זאת קשור. בכיבוש יריחו לא הושחתו עצים!

⁶ מתן תוקף כפול לצינוי, בקביעה שיש בו הן היבט של ציווי פוזיטיבי (מצוות עשה) והן היבט של ציווי שלילי על דרך מניעה ואיסור (מצוות לא תעשה), איננו רק עניין מוסרי כי אם גם הלכתי. בכך שקשה מאד לדחות ציווי כזה מפני ציווי אחר. כי מקובל בידינו שעשה דוחה לא תעשה. אבל אין עשה דוחה עשה ולא תעשה (שבת כה ע"א, פסחים פד ע"א ועוד).

⁷ פירות האילן אלה בני האדם שמקבלים את חיותם מהאילן, כפי שהמדרש אומר קודם: "מלמד שחיים של אדם אינן אלא מן האילן". נראה שקטע זה של פסיקתא זוטרתא מקורו בספרי דברים פיסקא רג בפרשתנו, האומר כך: "כי האדם עץ השדה, מלמד שחיי של אדם אינם אלא מן האילן. רבי ישמעאל אומר: מיכן חס המקום על פירות האילן קל וחומר מאילן. ומה אילן שעושה פירות הזהירך הכתוב עליו, פירות עצמם על אחת כמה וכמה". פירות האילן הוא האדם ואולי גם בעלי חיים אחרים שניזונים ממנו. ובכל הפירושים האלה פשט הפסוק הוא כלשונו: האדם הוא עץ השדה ואין צורך להפוך את סדר הדברים או להוסיף לשון תמיהה.

⁸ צריך להוסיף את המילה "לא" - עץ השדה איננו כמו האדם שאיתו אתה נלחם, או לקרוא בלשון שאלה: וכי עץ השדה הוא האדם - האויב שאתה נלחם מולו? נראה שלפי פירוש "דבר אחר" אחרון זה הולך גם רש"י על הפסוק בפרשתנו, אשר אומר: "כי האדם עץ השדה - הרי כי משמש בלשון דלמא. שמא האדם עץ השדה להיכנס בתוך המצור מפניך להתייסר בייסורי רעב וצמא כאנשי העיר? למה תשחיתנו?" נראה שלאסכולה זו אפשר גם לצרף את מדרש תנאים לדברים פרק כ פסוק יט: "מפני מה טעמו של דבר כי האדם עץ השדה? שהרי האדם רואה את הורגו ובורח".

... ומדקדק גדול ספרדי אמר, כי חסר ה"א. וכן הוא, 'הכל האדם עץ השדה!' וזהו הטעם איננו נכון בעיני, כי מה טעם לאמר לא תשחית עץ פרי, כי איננו כבני אדם שיוכל לברוח מפניך? ...⁹
 וזה פירושו, כי ממנו תאכל ואותו לא תכרות, כי האדם עץ השדה, והטעם: כי חיי בן אדם הוא עץ השדה. וכמוהו: כי נפש הוא חובל (דברים כד, ו), כי חיי נפש הוא חובל. ואותו לא תכרות. דבק עם לבא מפניך במצור. הנה לא תשחית עץ פרי שהוא חיים לבן אדם, רק מותר שתאכל ממנו, ואסור לך להשחיתו כדי שתבוא העיר מפניך במצור. והעד על זה הפירוש שהוא נכון, שאמר: "וכרת ובנית מצור".¹⁰

רמב"ן דברים פרק כ פסוקים יט-כ

כי האדם עץ השדה - יפה פירש רבי אברהם כי שיעור הכתוב, כי ממנו תאכל כי האדם עץ השדה ואותו לא תכרות לבא מפניך במצור. וטעם "כי האדם עץ השדה", כמו: "כי נפש הוא חובל" (להלן כד ו).¹¹
 אבל על דעת רבותינו (בבא קמא צא ב) מותר לכרות עץ מאכל לבנות מצור, ולא אמרה תורה רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא וגו' - אלא להקדים ולומר שאילן סרק קודם לאילן מאכל. אם כן, פירוש הפרשה לדעתם, שהזהירה תורה לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחתה שלא לצורך המצור, כמנהג המחנות. והטעם, כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ אולי יוכלו לה, כענין שנאמר: וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו (מלכים ב ג יט).¹² ואתם לא תעשו כן להשחיתה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בידכם. כי האדם עץ השדה הוא, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבוא העיר מפניך במצור. לומר אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור תעשה כן. וטעם אותו תשחית וכתר - כי מותר אתה לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה, כי לפעמים תהיה ההשחתה צורך הכיבוש, כגון שיהו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עצים ממנו, או נחבאים שם ביער להלחם בכם, או שהם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף.¹³

רשב"ם דברים פרק כ פסוק יט

כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור - כל "כיי" שאחרי "לא" מתפרש "אלא". אותו לא תכרת - אלא עץ השדה לבוא האדם מפניך במצור. אותו תכרות, הם הקרובים לעיר שנסתרים בהם אנשי העיר הבורחים מפניך ובאים

⁹ אבן עזרא הכיר את הפירושים שהבאנו בהערה הקודמת, כולל מדרש תנאים שהבאנו בסוף ההערה הקודמת שלעץ אין רגליים לברוח והוא דוחה אותם. לטיעון שהבאנו, הוא מצרף גם טענה דקדוקית שלא ייתכן שקיצור לשון ישמיט את המילה לא ויהפוך את המשפט על פניו. ראה דבריו במקור שם.

¹⁰ אבן עזרא ידוע כמי שמחדש מדעתו ואיננו מרבה להביא את חז"ל. הפעם נראה שהוא מצטרף לדעתו של ר' ישמעאל בפסיקתא זוטרתא ובספרי שהבאנו בהערה 7 לעיל, תוך שהוא נעזר בהשוואה עם הציווי: "לא יחבול ריחיים ורכב כי נפש הוא חובל". נפש האדם תלויה בריחיים הטוחנות את קמחו, חיי האדם באים מהעץ הנותן את פריו. אבל אם כך, אפשר ליצור הבדל בין עץ מאכל לעץ סרק. ובאשר לצד הלשוני-דקדוקי, על סדר המילים בביטוי מקפיד אבן עזרא שלא לשנות ואף לא להוסיף ה"א השאלה כאותו "מדקדק ספרדי גדול", אבל את התחביר הכללי של הפסוק הוא כן מציע לשנות כפי שמסביר זאת רמב"ן להלן.

¹¹ כך צריך לקרוא את הפסוק לפי שיטת אבן עזרא שרמב"ן מסביר: כי ממנו תאכל - כי האדם עץ השדה, ואותו לא תכרות - לבוא מפניך במצור.

¹² הכוונה כאן למלחמה שהייתה בין מישע מלך מואב ובין יהורם מלך ישראל (ויהושפט מלך יהודה שבא לעזור לו). אלישע הנביא בא לעזרתם בשעת מצוקה, כשלא היה להם מים לשתות, ואומר להם: "לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים ... ונקל זאת בעיני ה' ונתן את מואב בידכם: והפיתם כל עיר מבצר וכל עיר מבחור וכל עץ טוב תפילו וכל מעיני מים תסתמו וכל החלקה הטובה תקאבו באבנים". ראה מדרש במדבר רבה כא ו שדן בנושא ומלמד זכות על אלישע: "אמרו לו: התורה אמרה לא תשחית את עצה ואתה ואומר כן? אמר להם: על כל האומות צוה דבר זה, וזו קלה ובזויה היא ... שאמר לא תדרוש שלומם וטובתם אלו אילנות טובות לכך נאמר צורר את המדינים". אך מדברי רמב"ן נשמעת ביקורת שזה מקרה קיצוני של "הנלחמים המשחיתים", ואתם לא תעשו כן". האם מואב הוא שהתחיל בהרס הכללי ובאדמה חרוכה, בכך שסתם את כל המעיינות וניסה להמית בצמא את צבא יהודה וישראל? ראה גם סיום המלחמה שם במעין הפסד-תיקו: "וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה ויקח אותו שבע מאות איש שלף חרב להקיע אל מלך אדום ולא יכלו: ויקח את בנו הבכור אשר ימלך תחתיו ויעלהו עלה על החמה ויהי קצף גדול על ישראל ויסעו מעליו וישבו לארץ". ופרשה זו צריכה עיון נוסף.

¹³ הכל במידה ולפי צורך הענין, אומר רמב"ן המייסד את פירושו על אדני חז"ל והיגיון המלחמה (ופשט הפסוקים, ראה פסוק כ שהבאנו בהערה 1). מותר להשחית במידה ובסדר הגיוני, קודם עצי סרק ורק אח"כ עצי פרי, קודם קרוב לעיר ואח"כ בסביבתה המרוחקת. וגם בהתאם למהלכי האויב והצורך להגיב עליהם. וכל זאת, גם במחשבה על היום שאחרי המלחמה. הרי אתה עצמך תזדקק לעצים אחרי המלחמה ולא תרצה לחיות באזור שומם והרוס! וכל זאת, גם עם אמונה בקב"ה שהוא הנותן לך כח לעשות חיל. ראה פירוש ספורנו, הממשיך כאן את שיטת רמב"ן ומרחיב: "כי ממנו תאכל - שתכבוש הארץ בלי ספק, ותאכל ממנו כשלא תשחיתו ... כי אמנם כריתת העצים דרך השחתה בלבד יעשהו הצבא להזיק, כאשר לא יהיה בטוח לנצח ולשבת בארץ. אבל אתה הבטוח לכבוש את הארץ ולשבת בה, אין לך להשחית עץ מאכל". ראה דבריו במלואם שם. וכבר זכינו להשלים דף בשם [אילני מאכל ואילני סרק](#) לט"ו בבבט.

בתוך העיר כדכתיב: ותבוא העיר במצור (מלכים ב כד י). כי האדם [עץ השדה] אלא האדם עץ השדה, אלא עץ השדה האדם לבוא מפניך במצור, שגורם את האדם לבא מפניך במצור.¹⁴

בראשית רבה פרשה כו סימו ו

אמר רבי אחא: אף אילני סרק עתידין ליתן דין וחשבון. רבנן אמרי מהכא: "כי האדם עץ השדה" - מה האדם נותן דין וחשבון אף עצים נותנין דין וחשבון.¹⁵

מצודת דוד איוב פרק יד פסוק ז

כי יש לעץ תקוה - הלא האדם הוא נופל וגרוע מעץ השדה. כי לעץ יש תקוה לחזור לקדמותו. אף אם ייכרת, עוד יחליף לחדש ענפים אחרים תמורתם ולא יופסק ממנו ענפיו הרכים.¹⁶

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק לג

ששה קולן יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע: בשעה שכורתין את האילן שהוא עושה פרי הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע.¹⁷

רלב"ג מלכים א פרק ו פסוק כג

"ויעש בדביר שני כרובים עצי שמן" - הנה עשה צורת כרובים מעץ שמן והוא ממני הארזים והוא קד"י בלע"ז או פי"ן ויש ממנו שאינו עושה פירות. ואולי מזה המין עשה זה או שלחו לו חירם ולא השחית שלמה בזה עץ מאכל. גם יתכן שיהיה זה אחר שיבש האילן. והנה הכרובים הם בצורת בן אדם מן הקטנים.¹⁸

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים להשקות עץ ואדם:

¹⁴ רשב"ם הולך עוד צעד קדימה בהבהרת המקרים בהם מותר להשחית לצורך המלחמה! יש אזהרה כללית לא לגרום להשחתה והרס מיותרים. פעמיים כתוב בפסוקים יט-כ "כי" ואחריו "לא": "כי תצור" - "לא תשחית", "כי ממנו תאכל" - "ואותו לא תכרות". אבל ה"כי" השלישי, "כי האדם עץ השדה", מתפרש כ"אלא", היינו, כניגוד, כמקרים בהם כן ניתן להשחית לצרכי המלחמה. את אותם עצים שמסייעים לאויב לבוא מפניך במצור, במקום מוגן ומבוצר. נראה שבהבנת פשט המילים: "כי האדם עץ השדה", מציג רשב"ם פירוש יחידי והפוך מכל השאר! אין זה נימוק למניעת השחיתה, אלא, אדרבא, ציון ברור של המקרה בו מותר ואף חובה להשחית. ברוח של ימינו היינו אומרים שכל המפרשים שלעיל מדגישים את הצורך להיזהר במלחמה מהשחתת יתר ולחשוב על היום שאחרי המלחמה. ואילו רשב"ם מדגיש את הצורך להיזהר מהשחתת חסר וממלחמה "יפה יתר על המידה" שגם איננה צודקת וגם תגרום בסופו של דבר להשחתה גדולה יותר בשל התארכותה והסתבכותה. וכבר גלשנו יתר על המידה ואולי גם רמזנו לאקטואליה ועד כאן.

¹⁵ והיכן נותן האדם דין וחשבון? ראה מדרש "המשך" למדרש זה, קהלת רבה ז א: "בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן ואמר לו: ראה מעשי כמה נאים ומשובחין הן וכל מה שבראתי בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך". ההשוואה של האדם לעץ ואחריותם המשותפת לקיום העולם, מתחילה בבריאת העולם, על שני נוסחיה: פרק א בו העץ קדם לבריאה ופרק ב בו האדם קדם. וההמשך באדם הראשון, בגן עדן, שאכל מעץ הדעת אבל נמנע ממנו עץ החיים (ראה פרקי דרבי אליעזר פרק כא על המשמעות המינית של איסור האכילה "מפרי העץ אשר בתוך הגן" ואיך הוא קושר זאת לפסוק בפרשתנו: "כי האדם עץ השדה"). ועוד על הקשר בין האדם לעץ, ראה ציווי התורה: "לא תלין נבלתו על העץ" (דברים כא כג). ונביאים ובכתיובים, בספר ירמיהו ותהילים, בדימוי של האדם הצדיק: "והיה כעץ שתול על פלגי מים" וכן באיוב יד ב פסוק: "כי לעץ יש תקווה". ובחז"ל מסכת ברכות בברכה המשותפת לבני אדם (בריות) נאים (טובות) ואילנות נאים (טובות): "ברוך שככה בעולמו". ורש"י במדבר פרק יג פסוק כ: "היש בה עץ - אם יש בהם אדם כשר שיגין עליהם בזכותו", ועוד ועוד.

¹⁶ הרי שלעץ יש, בסופו של דבר, יכולת התחדשות וצמיחה מחדש, יתר על האדם. ואע"פ כן הזהירה התורה לא להשחית יתר על הנדרש.

¹⁷ השווה עם מסכת יומא דף כ עמוד ב: "תנו רבנן: שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו ... קול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף. ויש אומרים: אף לידה". כאשר האדם נולד וכאשר הוא נפטר לבית עולמו יוצא הקול מסוף העולם ועד סופו. כך הוא גם כאשר כורתים אילן. אלא שאז אין הקול נשמע ... ראה כל העניין באריכות בפירושו ריקאנטי לתורה דברים פרק כ פסוק ה: "וטעם לא תשחית את עצה [שם יט], כבר ידעת מאמר רבותינו ז"ל [בראשית רבה י ז] אין לך כל עשב ועשב למטה וכו', והנה בהשחיתו למטה פוגם למעלה, אמנם אם אינו טוען פירות כבר פסק כוחו. והבן מאמר רבותינו ז"ל [ב"ק צא ע"ב] לא שכיב שכבת ברי אלא דקן תאינתא בלא זמניה, וזהו כי האדם עץ השדה כפשוטו, ואמר רז"ל בפרקי רבי אליעזר [פרק לג] בשעה שכורתין עץ אילן שעושה פרי, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע, וכן בשעה שהנפש יוצאה מן הגוף (יומא כ ע"ב)".

¹⁸ הכרובים של משה היו עשויים מקשה זהב, אבל אלה של שלמה מעצי שמן מצופים זהב. והכרובים היו פני נער ונערה. ראה דברינו [מעשה הכרובים](#) בפרשת תרומה. איך יכול היה שלמה לעשות דמות אדם מעץ? לא רק בעת מלחמה, גם בעת שלום ובניין, כולל בניין בית המקדש, אין להשחית עצים! "כי האדם עץ השדה" בעת שלום כבעת מלחמה ואולי גם קל וחומר.

כי האדם עץ השדה / נתן זך

כי האדם עץ השדה.
כמו האדם גם העץ צומח
כמו העץ האדם נגדע.
ואני לא יודע
איפה הייתי ואיפה אהיה.
כמו עץ השדה.
כי האדם עץ השדה.
כמו העץ הוא שואף למעלה
כמו האדם הוא נשרף באש.
ואני לא יודע
איפה הייתי ואיפה אהיה.
כמו עץ השדה.

אהבתי וגם שנאתי
טעמתי מזה ומזה.
קברו אותי כחלקה של עפר
ומר לי, מר לי בפה.
כמו עץ השדה.
כי האדם עץ השדה.
כמו העץ הוא צמא למים
כמו האדם גם הוא נשאר צמא.
ואני לא יודע
איפה הייתי ואיפה אהיה.
כמו עץ השדה.